

Горан М. Максимовић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност

КЊИЖЕВНИ И КУЛТУРНИ ЗНАЧАЈ СРБА У ДУБРОВНИКУ

Арсид, Ирена (2019), *Срби у Дубровнику*, Београд: Арс Либри.

1.0. Несумњиво је да цјелокупна слика дубровачке народносне, књижевне и културне прошлости има вишеструко и разнолико лице. У том разнородном идентитету огледају се и бројне српске црте, подједнако у оквиру православне и католичке вјере, али и народног живота, обичаја, предања, језика и књижевности. Колико год је тај српски идентитет Дубровника био очигледан у појединим историјским раздобљима, толико је у другој половини 20. вијека, под утицајем комунистичке идеологије и наметнутог великохрватства, намјерно био потискиван, а често и забрањиван на крајње ригидан начин.

Као што је познато и јасно канонизовано у историјама књижевности, под појмом „дубровачке књижевности” подразумејемо стварање на тлу Дубровачке републике од раног средњег до почетка 19. вијека, јер је 1806. године Република нестала са политичке сцене, најприје пред најездом Наполеонове Француске, тако што је од 1808. године припојена новоствореним „Илирским провинцијама”, а затим их је окупирала Аустро-Угарска монархија од 1815. године. Према неким новијим истраживањима дубровачка књижевност је упркос свим политичким турбуленцијама које је доживјела негдашња Дубровачка република, једним дијелом и у једном свом јужнословенском виду постојала и током читавог 19. и у почетним деценијама 20. вијека. Независно од свега наведеног, једно је сигурно – то је књижевност која представља највише домете поетике хуманизма, ренесансе и барока међу јужнословенским народима. У свему томе, несумњиво је да Гундулићев *Осман* представља вјероватно умјетнички најбољи барокни спјев који је написан међу словенским народима уопште. Овом приликом важно је нагласити да је дубровачка књижевност у

свом најизворнијем облику стварана на локалном говору, који је у основи био штокавски српски језик, или да будемо сасвим прецизни, на источнохерцеговачком дијалекту ијекавског изговора српског језика. Управо због ове непобитне чињенице истраживачи српске књижевне и културне историје никада неће имати право да се одрекну објективног научног погледа на дубровачку књижевност и дубровачку прошлост у цјелини.

1.1. Статус дубровачке књижевности условљен је бројним историјским и политичким околностима. Изворно се та књижевност наслањала на двије традиције: српско-словенску и латинско-италијанску. Српско-словенска традиција је утемељена на српском језику, који се говорио у Дубровнику, на српској историји, традицији, митовима и јунацима, у ширем смислу и на словенској традицији, али и на приказивању свакодневног живота Дубровника, који је био прожет са животом дубровачког источнохерцеговачког залеђа, гдје су такође у већини живјели и гдје и данас живе Срби. Из те традиције развио се и један сасвим посебан, изворни израз дубровачке културне, језичке, књижевне и националне посебности и родољубља, који су познати под именом „словинства”. Латинско-италијанска традиција исказивана је на латинском језику и народним италијанским говорима, са бројним библијским мотивима из католичке традиције, а у Дубровник је дошла преко млетачко-далматинске традиције и дуготрајних историјских веза овога простора са латинском културом.

Несумњивим облицима српског идентитета дубровачке књижевности доприносила је и чињеница о постојању великог броја не само Срба православне, него и католичке вјере у том граду, који су све до краја 19. вијека, а једним дијелом и све до почетка Другог свјетског рата показивали изразиту српску народносну свијест. Уосталом, најстарије средњовјековне штампане књиге намијењене дубровачким читаоцима објављиване су ћириличним писмом, као што је и готово шест стољећа ћирилично писмо кориштено у званичној дипломатској кореспонденцији Дубровачке републике. Након пада Дубровачке републике у читавом 19. вијеку, католичка црква, потпомогнута властима Аустро-Угарске монархије, интензивно је радила на унијаћењу православних Срба и на процесу превођења Срба католика у хрватство. Напоредо са тим процесом започет је и процес присвајања и превођења дубровачке књижевности у хрватску књижевност. Најочигледније то видимо у покретању Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу 1866/1867. године и у оквиру њене дјелатности издавачке едиције "Стари писци хрватски" 1869. Године, у коју су укључени и писци старог Дубровника. Нажалост, у реализацији тог издавачког пројекта значајну улогу је одиграо и наш лингвиста Ђура Даничић, који

очигледно није тада ни био свјестан далекосежности посљедица, а помогла им је и чињеница да су "бечким књижевним договором" са Србима, практично Хрвати присвојили српске штокавске говоре и постепено их прогласили хрватским књижевним језиком. Изгледа да су ту српски лингвисти, прије свега Вук Караџић, а можда још више и Ђура Даничић, платили цијену тадашњој романтичној политичкој илузији о могућности остварења државотворног јединства свих јужнословенских народа, а самим тим и Срба сва три закона.

Независно од тога, овом приликом наглашавамо да је Вуков значај за српску књижевност, фолклористику, етнографију и читаву културу, а поготово за српски језик, несумњив и огроман. Требало би поново прочитати Вукову расправу "Срби сви и свуда", која је написана још 1836. године, а објављена у *Ковчежићу за историју, језик и обичаје Срба сва три закона* тек 1849. године, па схватити колико су поједине његове идеје биле далекосежне. Из тога можемо схватити и колико су касније генерације биле недорасле да реализују те Вукове идеје, а да јесу, историја српског народа у 20. вијеку била би потпуно другачија. Ово намјерно наглашавамо због чињенице да поједини агресивни псеудоисторичари и псеудолингвисти често у новије доба покушавају да сатанизују значај Вуковог дјела и поготово његове реформе српског књижевног језика, а да притом немају никакве утемељене научне аргументе за све то, нити имају елементарно знање да би уопште могли да се упуштају у ту врсту расправа и оцјена.

1.2. Захваљујући том агресивном идентитетском инжењерингу, који је трајао веома дуго, а интензивно најмање готово два вијека, као и чињеници да је нарочито у току два свјетска рата у 20. вијеку мијењана етничка структура града, Хрвати су данас на крајње искључив начин присвојили дубровачку књижевност и углавном нису спремни ни да помену њен српски идентитет. То је било веома изражено, како смо претходно нагласили, у доба југословенске комунистичке државе, јер је тада сваки помен о српском идентитету дубровачке књижевности проглашаван за великосрпски национализам и шовинизам. Српска књижевна историографија, она старија и ова новија, заузимала је много помирљивији и свакако утемељенији став и углавном је говорила о дубровачкој књижевности као "контактној и граничној" књижевности која би требало у најмању руку да припада подједнако и Србима и Хрватима. Изворно преко језика да припада Србима, а посредно Хрватима кроз успјешно остварен политички и идентитетски инжењеринг присвајања и усвајања ове књижевности, због чега је данас сматрају својим неotuђивим дијелом.

Овом приликом и овим поводом нагашавамо још једну важну чињеницу. Оно у чему су Срби остали ненадмашни кад је ријеч о проучавању дубровачке књижевности и културе јесте књижевноисторијска „школа рагузологије”, коју су успоставили Павле Поповић и одмах за њим Петар Колендић и Милан Решетар, на почетку 20. вијека, као и Јорјо Тадић, у наредним деценијама 20. вијека, а затим су је уздигли у неприкосновене научне димензије Драгољуб Павловић и Мирослав Пантић, све до данашњих истраживача, које на изврстан начин предводи академик Злата Бојовић, писац запажене *Историје дубровачке књижевности*, која је објављена 2014. године.

2.0. У књизи која се налази преда нама, а која је објављена под рјечитим насловом *Срби у Дубровнику*, ауторке Ирене Арсић, редовног професора ренесансне и барокне књижевности на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета Универзитета у Нишу, управо је на систематичан начин указано на ту разнолику и цјеловиту улогу коју је српски народ кроз историју имао у формирању дубровачке књижевне и културне посебности.

2.1. У поглављу „Досадашња истраживања” обухваћена су два аспекта истраживања идентитета и културе Срба у Дубровнику. Први се односи на српску историографију, и то на истраживања Ђорђа Николајевића у првој половини 19. вијека, епископа Никанора Ружичића, Луја Бакотића и Хенрика Барића, на почетку 20. вијека, а за њима и Јорја Тадића и Косте Милутиновића, средином 20. вијека, све до Јеремије Митровића и Светозара Борака, у посљедњим деценијама 20. вијека. Други аспект истраживања односи се на радове хрватске историографије, а прије свега тројице истакнутих историчара: Ива Банца, Стјепана Ђосића и Николе Тоље.

У поглављу „Српство Дубровника кроз векове” указано је на стара раздобља, прије свега на период шестог и седмог вијека, када је дошло до оснивања града на темељима древног Епидаура, а посебна пажња је усмјерена на почетак 13. Вијека, када је Свети Сава на овим просторима, прије свега у Стону и на Пељешцу, основао епископију након стицања аутокефалије Српске цркве у Никеји 1219. године. У поглављу „Ћирилична традиција старог Дубровника” указано је на чињеницу да је црквена служба, сем латинске, вршена и на словенском језику, тако да су често коришћене и ћириличне богослужбене књиге. Због тога су рано настале тенденције за оснивањем ћириличне штампарије у Дубровнику. Познато је да су још 1502, 1511. и 1514. године подношени захтјеви за оснивање ћириличне штампарије. Пошто то власти нису одобравале, ћириличне књиге су доношене у Дубровник из штампарије Божидара Вуковића у Венецији, као и из неких других српских штампарија, из Горажда и Рујна.

Извјесно је да су у то доба ћирилицом биле штампане, поред богослужбених, и неке нелитургијске књиге. Овом приликом посебно указујемо на појаву књиге *Либро од мнозијех разлога*, познате и под називом *Дубровачки зборник од 1520. године*. Интересантно је напоменути да су први забиљежени стихови у дубровачкој књижевности, пјесника Џонка Каличевића, из 1421. године, написани ћириличним писмом: „Сада сам остављен срид морске пучине, // Валови моћно бјен, дажд дојде с висине; // Кад дојдох на копни, мних да сам...”

У поглављу „Дубровчани и нашјенци” указано је на специфичан локални културни и национални идентитет града Дубровника, у којем је значење појма „нашјенци” било усмјерено на све оне који живе у Дубровнику, који говоре „нашким” језиком и пишу „нашким” писмом. Блиског значења су, не и потпуно идентичног, и појмови „дубровачки”, „словински”, као и „српски”. Посебно је у идентитетском смислу важно раширено значење појма „словински”.

2.2. У поглављу „Покушаји подизања цркава: гроф Сава Владиславић” указано је на дуготрајну борбу српског народа да подигне православне храмове на територији Дубровачке републике. Најприје је дато обећање војводи Сандаљу Хранићу, 1434. године, а након његове смрти то је покушала да оствари његова удовица Јелена, кћерка кнеза Лазара, преко свога сестрића, деспота Ђурађа Бранковића. Због снажног уплива Католичке цркве та српска настојања су вјешто одлагана и онемогућавана. Познато је да је и гроф Сава Владиславић (1669–1738) највјероватније 1717. године од Дубровачке републике тражио дозволу за подизање православног храма. Дубровчани су то одбили, чиме су ушли у размирицу са руским императором Петром Великим, а што ће у крајњем случају имати посљедице и по сам пад Републике 1806. године. У поглављу „Деветнаести – век српства у Дубровнику” настављена је расправа о подизању српских цркава у Дубровнику. Нарочито је то интензивирано након чињенице да је 1790. године основана Српска црквена православна заједница у Дубровнику. Након тога је на Посату почела „уз прећутну дозволу власти” градња капеле која је била посвећена Благовештењу Пресвете Богородице, а освјештана је 1800. године. Три године касније подигнут је испред цркве и звоник. Црква на Посату са сталним свештеником служила је све до 1872. године. Након обнове 1906. године иста црква је посвећена Светом великомученику Георгију. Напоре са јачањем српске православне заједнице у Дубровнику покренута је активност око подизања новог великог храма. Значајну улогу у томе имао је парох Ђорђе Николајевић у раздобљу од 1827. до 1837. године, када је на Бонинову, поред српског гробља, подигнута и освјештана црква посвећена Светом арханђелу Михаиљу. Након тога, у другој

половини 19. вијека, на изузетно залагање дубровачког трговца и посједника Божа Бошковића, у самом граду Дубровнику је напоскон подигнут саборни храм Пресветог благовештења, који је освјештао 1877. године епископ Герасим Петрановић (1820–1906).

2.3. У поглављу „Друштвени и културни живот: удружења, часописи, институције” указано је на формирање српских културних установа. На првом мјесту је то „Народна штионица Дубровачка”, која је покренута 1863. године, а одмах је покренула забавник *Дубровник*. Важну улогу у томе имали су браћа Нико и Медо Пуцић, Перо Чингрија, Перо Будмани, Стијепо Скурла и др. Након сукоба у далматинској „Народној странци” крајем 70-их година 19. вијека, у Дубровнику је оживио снажан „словински” покрет, а у оквиру тога је покренут и часопис *Словинац*, који је излазио од 1878. до 1884. године, а уређивао га је Луко Зоре (1846–1906). Важну улогу у организовању дубровачких Срба и католичког и православног вјерозакона имала је и Дубровачка гимназија, у којој је између осталих предавао и угледни филолог Перо Будмани (1835–1914). Поред тога, у Дубровнику је 1874. године основано и Српско пјевачко друштво „Слога”, за чијег заштитника је именован Свети Сава. Неколико година касније, 1879. године, основано је и удружење „Српкиња Дубровкиња”, на чијем челу је била Теодора (Тоне) Бошковић.

Срби у Дубровнику 90-их година 19. вијека оснивају два листа: *Гуштерица* (1882–83) и *Глас Дубровачки* (1885–86). Тада је група Срба католичке вјере у оквиру „Српске странке”, а чинили су је Никша Гради, Мато Шарић, Антун Вршић, Антун Пуљези и Влахо Матијевић, изнијела своје политичке ставове поводом оснивања *Гласа Дубровачког*: „да се као Срби никада неће претопити у Хрвате, као и да се супротстављају сваком уједињењу са Хрватском”. Посебно је драгоцјено то што је тих година покренута „Српска дубровачка штампарија Антун Пасарић”, око које је окупљен велики број истакнутих књижевника, који су основали лист *Дубровник* (1892–1914), чији уредник је био Антун Фабрис. Штампарија је била издавач и календара *Дубровник* (1897–1903), као и часописа *Срђ* (1902–1908), који је уређивао најприје Антун Фабрис, а затим након његове смрти 1904. године још неколико аутора, међу којима је био најпознатији Антоније Вучетић. Лист је покренут са жељом „да *Срђ* постане гласило свију Срба на приморју”, а радови су равноправно штампани на ћириличном и латиничном писму. Око штампарије Антуна Пасарића покренута је и друга издавачка активност у „Српској дубровачкој библиотеци” и сл. Притом је успостављена и веома интензивна сарадња са другим српским крајевима и културним центрима, попут Београда, Новог Сада и Мостара. Колико је свака

културна, књижевна и вјерска акција српског народа у Дубровнику 19. вијека била непожељна за аустријске власти, најбоље говори једна тадашња велика афера. Наиме, у *Срђу* је објављена пјесма „Бокешка ноћ” пјесника Уроша Тројановића, која је била посвећена бокешкој српској омладини, а изазвала је велику политичку љутњу аустријских власти, због чега је 5. новембра 1902. године био најприје ухапшен Антун Пасарић, а штампарија је затворена, а одмах затим је ухапшен и уредник Антун Фабрис, као и писац ове пјесме Тројановић. Фабрис је остао у затвору до 23. децембра исте године.

Наглашавамо да је у тим посљедњим деценијама 19. и на почетку 20. вијека дубровачка група српских писаца уздигла овај град на равноправан начин у породицу великих српских културних и књижевних центара тога времена. Биле су то године и деценије када је та интензивна сарадња успостављена са Београдом, Новим Садом, Панчевом, Нишом, као и сусједним Мостаром и Сарајевом, али и са другим српским заграничним књижевним центрима у Бечу и Пешти, Трсту и Венецији, Темишвару и сл.

2.4. У поглављу „Словинство” указано је на једну посебну врсту дубровачког државног, културног и националног идентитета, који је био изражен још од 17. вијека. Указано је на три фазе феномена „дубровачког словинства”. Прву фазу чинило је снажно књижевно осјећање „барокног словинства”, исказаног у дјелима Џива Гундулића (1589–1638) и Џона Палмотића (1606–1657), које је било засновано на слављењу свеколике слободе града Дубровника, али и словенских народа, као и на изразитом антимухамеданству. Друга фаза „дубровачког словинства” оснажила је у другој половини 18. вијека а била је у знаку развијања изразите свијести Дубровчана о себи и своме поријеклу, као и о посебности и самосвојности свих оних који су живјели вијековима на простору Дубровачке републике. Та врста појачаног дубровачког патриотизма у књижевном смислу заснована је на култу „словинске дубраве” који најпотпунији израз добија у дјелу Игњата Ђурђевића (1675–1737). Трећа фаза „дубровачког словинства” присутна је средином 19. вијека, њен водећи идеолог је књижевник Матија Бан, а знатно је проширена и веома блиска идеји јужнославизма и још шире панславизма. У књизи је указано и на појаву „дубровачког илиризма” средином 19. вијека, који је имао своје присталице, а међу њима је најпознатији Антун Казначић (1784–1874), али у цјелини овај покрет није био знатније заступљен. Дум Иван Стојановић је у књизи *Дубровачка књижевност* (1902) указао на четири битне особине књижевног живота на овом простору: „државна вјера старе републике (католичка конфесија)”, „слобода”, „класићизам”

(у значењу везаности за италијанску, грчку и римску књижевну традицију), као и „словинство”.

2.5. У поглављу „Култ Светог Саве у Дубровнику” указано је на чињеницу да је Свети Сава оснивајући аутокефалну Српску православну цркву, њено дјеловање раздијелио на осам епископија, а једна од њих, Хумска епископија, имала је своје сједиште у Стону и захватала је и области приморја, полуострва Пељешца, као и крајеве у непосредној близини града Дубровника. Од тада је могуће пратити и светитељски култ Саве Немањића на овим просторима, све до 19. Вијека, када је тај култ имао изразиту снагу и углед. У поглављу „Ђирилица у Дубровнику 19. века” указно је на чињеницу да је први издавач српских ћирилских споменика из Дубровачког архива био парох Ђорђе Николајевић, потоњи митрополит српске Дабробосанске епархије Српске православне цркве. Тај његов истраживачки напор штампан је 1840. године под називом *Српски споменици*, а под скривеним именом Павла Карано-Твртковића. Након тога је књижевник Меџо Пуцић објавио двије књиге српских споменика из Дубровачког архива. Урађено је то о „народном трошку” и под покровитељством кнеза Александра Карађорђевића 1858. године у Београду под називом *Српски споменици од 1395. до 1423. године то јест Писма писана од Републике Дубровачке краљевима, деспотима, војводама и кнезовима српским, босанским и приморским*. Почетком 20. вијека историчар Антоније Вучетић (1845–1931) објавио је у неколико свезака читаву збирку *Споменика дубровачких*.

У 19. вијеку су формиране и оне штампарије које су имале опрему да могу штампати ћириличне књиге. Познато је да је још 1803. године штампарија Антуна Мартенкинија посједовала ћирилични слог, а касније је крајем вијека то било изражено и у штампарији Антуна Пасарића. Напомињемо да су и бројни часописи, попут *Српско-далматинског магазина* (1842–1861), па све до поменутих *Словинца* и *Дубровника* штампали прилоге подједнако и на ћирилици и на латиници.

2.6. У поглављу „Знаменити Срби Дубровчани” издвојени су портрети бројних значајних личности потеклих са простора Дубровачке републике и града Дубровника, од књижевника и научника, професора и сликара, до политичара и свештених лица. Овом приликом подсећамо на имена Меџа Пуцића (1821–1882) и Матије Бана (1818–1903), Дум Ивана Стојановића (1829–1900), Антуна Фабриса (1864–1904), Валтазара Богишића (1834–1908), Милана Решетара (1860–1942) и Петра Колендића (1882–1969), али и изузетног сликара Марка Мурата (1864–1944), који је читавог живота исказивао своје непоткупљиво српство и српску народносну свијест. Подсећамо да су неке

његове магистралне слике биле везане за српски средњи вијек, а посебно овом приликом издавајемо историјску композицију „Долазак цара Душана у Дубровник”. Урађени су портрети и двије знамените Дубровкиње: Теодоре Бошковић (1835–1910), која је била покретач „Задруге Српкиња Дубровкиња” основане 6. јула 1887. године, као и Василије Тошовић, удата Лаиновић (1824–1895), прве жене која се бавила издаваштвом у Дубровнику и сл.

Указујемо и на оне Дубровчане који су се остварили у Србији: Луја Адамовића (1864–1935), Спира Калика (1858–1909), Јована Ђају (1846–1928) и Стјепа Кобасицу (1882–1944). Међу њима овом приликом посебно подсећамо на гимназијског професора Спира Калика, који је предавао у гимназијама у Крушевцу, Крагујевцу, Нишу и Београду, а интензивно је учествовао у културном животу тадашње Србије. Између осталог, био је у групи писаца и професора (међу њима је био и Стеван Сремац) која је у Нишу 1887. године основала Народно позориште. Калик је у Нишу учествовао и у оснивању Црквеног певачког друштва „Бранко” 1888. године. Истакао се и у раду „Београдског певачког друштва”, чији је тадашњи хоровођа био Стеван Мокраћац. Калик је био потпредседник (1894–1896) и председник тог друштва (1897–1909), а оставио је и бројне преводе са латинског, старословенског, француског и италијанског језика. Написао је путопис *Из Београда у Солун и Скопље са Београдским певачким друштвом* (1894) и сл.

Поменућемо још име образованог и свестраног Валтазара Богишића Балда, који се истакао као писац „Имовинског законика Кнежевине Црне Горе” (1888). Напомињемо да је Богишић дао велики допринос и у области фолклористике јер је објавио збирку старијих записа народне поезије, прије свега бугарштица и десетерачких пјесама, које су сачуване у различитим рукописима из прве половине 18. вијека, а сакупљене су на простору Дубровника, Бока Которске и Пераста: *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*, која је објављена у Државној штампарији у Београду 1878. године.

3.0. Посматрајући овом приликом сажето и у форми критичког огледа бројне аспекте разноврсног истраживања које проналазимо у књизи *Срби у Дубровнику*, можемо констатовати да је присутност српске културе и традиције била несумњива током читавог трајања Дубровачке републике, а да је изразито снажну улогу имала након гашења Републике, нарочито у другој половини 19. вијека, као и у почетним деценијама 20. стољећа. Важно је нагласити да је то српско присуство било и веома битно за конституисање цјелокупне слике дубровачке књижевности, културе и историје у трајању дугом готово осам вијекова, као што су одједи дубровачке књижевности могли повратно дје-

ловати и на креативан начин усмјеравати поједине поетичке аспекте српске књижевности, нарочито у раздобљу ренесансе и барока.

Представљена књига Ирене Арсић на добар начин нуди нова и систематизује постојећа сазнања, а затим позива на даља истраживања богате дубровачке архивске грађе и сачуваних докумената како би што боље и непристрасније био сагледан овај сложени културноисторијски и књижевноисторијски феномен, као и разнолики аспекти друштвено-политичког контекста у коме се одвијао живот старог Дубровника, као и дубровачког 19. и почетних деценија 20. вијека.